

ฉานะปัจจะโย,	ธรรมที่มีฉานเป็นปัจจัย,
มัคคะปัจจะโย,	ธรรมที่มีมรรคเป็นปัจจัย,
ตัมปะยุตตะปัจจะโย,	ธรรมที่มีการประกอบเป็นปัจจัย,
วิปะยุตตะปัจจะโย,	ธรรมที่ไม่มีการประกอบเป็นปัจจัย,
อัสสิจัจจะโย,	ธรรมที่มีปัจจัย,
นัตติปัจจะโย,	ธรรมที่ไม่มีปัจจัย,
วิคะตะปัจจะโย,	ธรรมที่มีการอยู่ปราศจากเป็นปัจจัย,
อะวิคะตะปัจจะโย.	ธรรมที่มีการอยู่ไม่ปราศจากเป็นปัจจัย,

8. พระธัมมะสังคณีมาติกา (แม่บทกลุ่มธรรมะห้าอภิธรรม)

กุสะลา ธัมมา,	ธรรมทั้งหลายที่เป็นกุศล, ให้ผลเป็นความสุข,
อะกุสะลา ธัมมา,	ธรรมทั้งหลายที่เป็นอกุศล, ให้ผลเป็นความทุกข์,
อัทยากะตา ธัมมา,	ธรรมทั้งหลายที่เป็นอัพยาทุก, เป็นจิตกลาง ๆ อยู่,

สุขาเย เวทนาเย ตัมปะยุตตะ ธัมมา, ธรรมที่ประกอบด้วยความรู้สึกเป็นสุข,
 ทุกขาเย เวทนาเย ตัมปะยุตตะ ธัมมา, ธรรมที่ประกอบด้วยความรู้สึกเป็นทุกข์,
 อะทุกขะมะสุขาเย เวทนาเย ตัมปะยุตตะ ธัมมา, ธรรมที่ประกอบด้วยความรู้สึกไม่สุข
 ไม่ทุกข์,

วิปากา ธัมมา,	ธรรมที่เป็นผล,
วิปากะธัมมะ ธัมมา,	ธรรมที่เป็นเหตุแห่งผล,

เนวะวิปาเกะ นะวิปาเกะธัมมะธัมมา, ธรรมที่ทั้งไม่เป็นผล และไม่เป็นเหตุแห่งผล,

อุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา, ธรรมที่ถูกยึดมั่น และเป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น,

อะนุปาทินนุปาทานิยา ธัมมา, ธรรมที่ไม่ถูกยึดมั่น และไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น,

อะนุปาทินนानุปาทานิยา ธัมมา, ธรรมที่ทั้งไม่ถูกยึดมั่น และไม่เป็นที่ตั้งแห่งความยึดมั่น,

ตั้งกัถิฏฐะตั้งกัถิตถิธา ธัมมา, ธรรมที่เศร้าหมอง และเป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมองได้,

อะตั้งกัถิฏฐะตั้งกัถิตถิธา ธัมมา, ธรรมที่ไม่เศร้าหมอง แต่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมองได้,

อะตั้งกัถิฏฐะตั้งกัถิตถิธา ธัมมา, ธรรมที่ทั้งไม่เศร้าหมอง และไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเศร้าหมอง
ได้,

สะวิตักกะสะวิจारा ธัมมา, ธรรมที่มีวิตก (คือความตรึก) และมีวิจารณ์ (คือความตรอง),

อะวิตักกะ วิจาระมัตถา ธัมมา, ธรรมที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์,

อะวิตักกาวิจारा ธัมมา, ธรรมที่ไม่มีทั้งวิตก และวิจารณ์,

ปีติสะหะคะคา ธัมมา, ธรรมที่เป็นไปพร้อมกับความอิมเอิบใจ,

สุขะสะหะคะคา ธัมมา, ธรรมที่เป็นไปพร้อมกับความสุข,

อุเปกขาสะหะคะคา ธัมมา, ธรรมที่เป็นไปพร้อมกับความวางเฉย,

ทัตตะเนนะปะหาคััพพา ธัมมา, ธรรมที่พึ่งละด้วยทัศนะ (การเห็น),

ภาวะนาเยะ ปะหาคััพพา ธัมมา, ธรรมที่พึ่งละด้วยภาวนา,

เนวะทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหัตถะพพะ ฐัมมา, ธรรมที่ละไม่ได้ ทั้งด้วยทศนะ(การเห็น) และด้วยภาวณา,

ทัสสะเนนะ ปะหัตถะพพะเหตุกา ฐัมมา, ธรรมมีสาเหตุที่พึ่งละด้วยทศนะ(การเห็น),
 ภาวะนายะ ปะหัตถะพพะเหตุกา ฐัมมา, ธรรมที่สาเหตุที่พึ่งละด้วยภาวณา,
 เนวะ ทัสสะเนนะ นะ ภาวะนายะ ปะหัตถะพพะเหตุกา ฐัมมา, ธรรมมีสาเหตุที่ละไม่ได้ด้วย
 ทศนะ(การเห็น) และมีได้ด้วยภาวณา,

อาจะยะคามิโน ฐัมมา, ธรรมที่นำไปสู่การตั้งสม,
 อะปะจะยะคามิโน ฐัมมา, ธรรมที่นำไปสู่ความปราศจากการตั้งสม,
 เนวาจะยะคามิโน นาปะจะยะคามิโน ฐัมมา, ธรรมที่ไม่นำไปทั้งสู่การตั้งสมและสู่ความ
 ปราศจากการตั้งสม,

เตกขา ฐัมมา, ธรรมที่เป็นของอริยบุคคล ผู้ยังต้องศึกษาอยู่,
 อะเตกขา ฐัมมา, ธรรมที่เป็นของผู้บรรลอรหัตผล ซึ่งไม่ต้องศึกษาแล้ว,
 เนวะเตกขา นาเตกขา ฐัมมา, ธรรมที่ไม่เป็นทั้งของผู้ยังต้องศึกษา และผู้ไม่ต้องศึกษา,

ปะริตตะธา ฐัมมา, ธรรมที่ยังเล็กน้อย,
 มะหัคคะตะธา ฐัมมา, ธรรมที่ถึงภาวะใหญ่แล้ว,
 อัปปะมะณา ฐัมมา, ธรรมที่ประมาณมิได้,

ปะริตตะธา ฐัมมะณา ฐัมมา, ธรรมที่มีสภาวะที่ยังเล็กน้อยเป็นอารมณ์,
 มะหัคคะธา ฐัมมะณา ฐัมมา, ธรรมที่มีสภาวะที่ถึงสภาวะใหญ่แล้วเป็นอารมณ์,
 อัปปะมาณารัมมะณา ฐัมมา, ธรรมที่มีสภาวะอันประมาณมิได้เป็นอารมณ์,

ทีณา ฐัมมา, ธรรมอย่างทราวม,

มัชฌิมา รัมมา,	ธรรมอย่างเป็นกลาง,
ปะณีคา รัมมา,	ธรรมอย่างปราณีต,
มิจฉัดคะนิยะตารัมมา,	ธรรมที่แน่นอนสายศีล,
สัมมัคคะนิยะตา รัมมา,	ธรรมที่แน่นอนสายถูก,
อะนิยะตา รัมมา,	ธรรมที่ไม่แน่นอน,
มัคคารัมมะณา รัมมา,	ธรรมที่มีมรรคเป็นอารมณ์,
มัคคะเหตุกา รัมมา,	ธรรมที่มีมรรคเป็นเหตุ,
มัคคาธิปะติโน รัมมา,	ธรรมที่มีมรรคเป็นประธาน,
อุปปันนา รัมมา,	ธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว,
อะนุปปันนา รัมมา,	ธรรมที่ไม่เกิดขึ้นแล้ว,
อุปปาทิโน รัมมา,	ธรรมที่จักเกิดขึ้น,
อะคีตา รัมมา,	ธรรมที่เป็นอดีต,
อะนาคะตา รัมมา,	ธรรมที่เป็นอนาคต,
ปัจจุปปันนา รัมมา,	ธรรมที่เป็นปัจจุบัน,
อะคีตารัมมะณา รัมมา,	ธรรมที่มีอดีตเป็นอารมณ์,
อะนาคะตารัมมะณา รัมมา,	ธรรมที่มีอนาคตเป็นอารมณ์,
ปัจจุปปันนารัมมะณา รัมมา,	ธรรมที่มีปัจจุบันเป็นอารมณ์,
อัชฉัตตะตา รัมมา,	ธรรมภายใน,
พะหิทธา รัมมา,	ธรรมภายนอก,
อัชฉัตตะพะหิทธา รัมมา,	ธรรมทั้งภายในและภายนอก,

พะหิทถารัมมะณา รัมมา, ธรรมที่มีสภาวะภายนอกเป็นอารมณ์,
 อัณัตตะพะหิทถารัมมะณา รัมมา, ธรรมที่มีทั้งสภาวะภายใน และภายนอกเป็นอารมณ์,
 ตะนิทฺตตะนะถัปปะฎิฆา รัมมา, ธรรมที่เห็นได้และกระทบได้,
 อะนิทฺตตะนะถัปปะฎิฆา รัมมา, ธรรมที่เห็นไม่ได้แต่กระทบได้,
 อะนิทฺตตะนาปปะฎิฆา รัมมา, ธรรมที่ทั้งเห็นไม่ได้และกระทบไม่ได้,

9. วิปัสสนาภูมิปาฐะ

(ระดับจิตที่เห็นแจ้ง ที่เรียกว่าวิปัสสนา)

หมวด 1 ชั้นห้า

~ศ.ขนธ.17/95/58; อภ.วิ.35/1/1

ปัญจกัณธา: ชั้นห้า คือส่วนประกอบห้าอย่างที่รวมเข้าเป็นชีวิต ได้แก่,
 รูปกัณโธ, รูปชั้นคือส่วนที่เป็นรูปภายนอกและภายในคือร่างกายนี้, ประกอบ
 ด้วยธาตุ 4,
 เวทนากัณโธ, เวทนาชั้น คือ ความรู้สึกเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเฉย ๆ
 ตัญญาจกัณโธ, ตัญญาชั้น คือ ความจำได้หมายรู้ในอารมณ์ 6,
 ตังขารกัณโธ, ตังขารชั้น คือ ความคิดที่ปรุงแต่งจิตให้ค้ำหรือชั่วหรือเป็นกลาง ๆ,
 วิญญาณกัณโธ, วิญญาณชั้น คือ ความรู้แจ้งในอารมณ์ ทางอายตนะทั้ง 6

หมวด 2 อายะคะนะ 12

~อภ.วิ. 35/99/85

ท้าวทะตายะคะนานิ: ธรรมอันเป็นบ่อเกิด(แห่งทุกข์และไม่ทุกข์), เรียกว่าอายตนะ มี 12 คือ:
 จักขวัอะคะนัง, ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ ตา,
 รูปาอะคะนัง, ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ รูป,
 โสตาอะคะนัง, ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ หู,
 สัททาอะคะนัง, ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ เสียง,
 มานาอะคะนัง, ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ จมูก,
 คันธาอะคะนัง, ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ กลิ่น,

ระสาศะตะนัง,	ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ รส,
กายายะตะนัง,	ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ กาย,
โผฏฐัพพะายะตะนัง,	ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ การสัมผัสถูกต้องทางกาย,
มะนายะตะนัง,	ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ ใจ,
ธัมมายะตะนัง.	ธรรมอันเป็นบ่อเกิด คือ สิ่งที่อยู่ด้วยใจ,

หมวด 3 ธาตุ 18

- อภิ.วิ. 35/124/108; วิสุทธิ.3/65; อภิ.ส. 44

อัญญาระตะธาตุโย:	ธรรมที่ทรงตัวอยู่ เรียกว่าธาตุ มี 18:
จักขุธาตุ,	ธาตุคือจักขุปสาท,
รูปะธาตุ,	ธาตุคือรูปารมณ,
จักขุวิญญาณะธาตุ,	ธาตุคือจักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งทางตา),
โศคะธาตุ,	ธาตุคือโศคปสาท
สัททะธาตุ,	ธาตุคือสัททารมณ,
โศคะวิญญาณะธาตุ,	ธาตุคือโศควิญญาณ,
มานะธาตุ,	ธาตุคือมานปสาท,
คันธะธาตุ,	ธาตุคือคันธารมณ,
มานะวิญญาณะธาตุ,	ธาตุคือมานวิญญาณ,
ชีวหาธาตุ,	ธาตุคือชีวหาปสาท,
ระตะธาตุ,	ธาตุคือรสารมณ,
ชีวหาวิญญาณะธาตุ,	ธาตุคือชีวหาวิญญาณ,
กายะธาตุ,	ธาตุคือกายปสาท,
โผฏฐัพพะธาตุ,	ธาตุคือโผฏฐัพพารมณ,
กายะวิญญาณะธาตุ,	ธาตุคือกายวิญญาณ,
มะโนธาตุ,	ธาตุคือมโน,
ธัมมะธาตุ,	ธาตุคือธรรมารมณ,

หมวด 4 อินทรีย์ 22

~ อภ.วิ. 35/236/161; วิสุทธิ. 3/72; อภ.ต. 41

ท้าวสะตินทรีย์ยานิ: ธรรมที่เป็นใหญ่ในการทำกิจของคน คือ ทำให้ธรรมอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
 เป็นไปตามคน ในกิจนั้น ๆ ในขณะที่เป็นไปอยู่นั้น เรียกว่าอินทรีย์ มี 22 คือ:

จักขุอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ จักขุประสาท
โสตอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ โสตประสาท,
ฆานินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ฆานประสาท,
ชีวหินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ชิวหาประสาท,
กายอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ กายประสาท,
มะนินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ใจ (ได้แก่จิตที่จำแนกเป็น 89 หรือ 121 ก็ตาม),
อิตถินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ อิตถิภาวะ,
ปุริสอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ปุริสภาวะ,
ชีวิตินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ชีวิต,
สุขินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ สุขเวทนา,
ทุกขินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ทุกขเวทนา,
โสมนัสสอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ โสมนัสสเวทนา
โทมนัสสอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ โทมนัสสเวทนา,
อุปกอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ อุเบกขาเวทนา,
สัทธินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ สรัทธา,
วิริยอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ วิริยะ,
สะคินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ สติ,
สะมาธินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ สมาธิ ได้แก่ เอกัคคตา,
ปัญญินอินทรีย์ยัง,	อินทรีย์ คือ ปัญญา,

อนัญญะคัจฉัญญัตถามีอินทรีย์ยัง, อินทรีย์ คือ อินทรีย์แห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้

สังขธรรมที่ยังไม่รู้ ได้แก่ โสคาปัตติมรรคญาณ.

อัญญินอินทรีย์ยัง, อินทรีย์ คือ อัญญา หรือ ปัญญาอันรู้ทั่วถึงได้แก่ญาณ 6 ในท่ามกลาง

คือ โสคาปัตติผลญาณ ถึง อภิปันธสญาณ

อัญญาตาวิทริยัง. อินทริย คือ อินทริยแห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว กล่าวคือ ปัญญา
ของพระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลญาณ

หมวด 5 อริยสังขัตติ

-วิ.มพ. 4/15/20; ต.ม. 19/1666/529

จัตตาริ อะริยะสังขานิ: ธรรมที่เป็นของจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ เรียกว่า
อริยสังขัตติ 4 ดังนี้ :

ทุกขัง อะริยะสังขัง, อริยสังขัตติ คือ ทุกข์ (สภาพที่ทนได้ยาก)
ทุกขะตะมุทะโย อะริยะสังขัง, อริยสังขัตติ คือ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ คัมภวา 3
ทุกขะนิโรธ อะริยะสังขัง, อริยสังขัตติ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ภาวะที่ตัดขาดดับสิ้นไป
ทุกขะนิโรธคามินีปฏิปะทา อะริยะสังขัง. อริยสังขัตติ คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

หมวด 6 ปฏิจสงมุปะบาท(การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลาย เพราะอาศัยกัน)

สะมุทะยะวาระ(ลำดับสายเกิด)

-วิ.มพ. 4/1/1; ต.ม. 16/1/1; อภ.วิ. 35/274/185; วิฎทจ. 3/107; อภ.ต.45

อะวิชชาปะจจะยา สังขารา, เพราะ อวิชชา เป็นปัจฉัย สังขาร จึงมี,
สังขาระปะจจะยา วิญญาณัง, เพราะ สังขาร เป็นปัจฉัย วิญญาณ จึงมี,
วิญญาณะปะจจะยา นามะรูปะง, เพราะ วิญญาณ เป็นปัจฉัย นามรูป จึงมี,
นามะรูปะปะจจะยา ตะพะยะคะนัง, เพราะ นามรูป เป็นปัจฉัย ตะพายคนะ จึงมี,
ตะพะยะคะนะปะจจะยา ผัสโส, เพราะ ตะพายคนะ เป็นปัจฉัย ผัสสะ จึงมี,
ผัสสะปะจจะยา เวทนา, เพราะ ผัสสะ เป็นปัจฉัย เวทนา จึงมี,
เวทนาปะจจะยา คัมภวา, เพราะ เวทนา เป็นปัจฉัย คัมภวา จึงมี,
คัมภวาปะจจะยา อุปะทานัง, เพราะ คัมภวา เป็นปัจฉัย อุปะทาน จึงมี,
อุปะทานะปะจจะยา ภาโว, เพราะ อุปะทาน เป็นปัจฉัย ภพ จึงมี,
ภาวะปะจจะยา ชาติ, เพราะ ภพ เป็นปัจฉัย ชาติ จึงมี,
ชาติปะจจะยา ชะรามะระณัง, เพราะ ชาติ เป็นปัจฉัย ชรามณะ จึงมี,
โสกะปะริทวะทะทุกขะโทมะนัสสุปะยาสา สัมภะวันติ,

เอวะเมตฺตสสะ เภวะธตฺตสสะ ทุกฺขกัณฺฐนฺตฺตสสะ ตะมุตตะโย โหติ.

ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ จึงมีด้วยประการฉะนี้.

นิโรธะ-วาระ(ลำดับสาขลำดับ)

อะวิชาเยเศวฺวอะ อะตตสสะวิราคะนิโรธา ตังขาระนิโรโธ,

เพราะอวิชชาตำรอกดับ ไปไม่เหลือ ตังขาร จึงดับ

ตังขาระนิโรธา วิญญูณฺมนิโรโธ, เพราะตังขารดับ วิญญาณ จึงดับ,

วิญญูณฺมนิโรธา นามะรูปะนิโรโธ, เพราะวิญญาณดับ นามรูป จึงดับ,

นามะรูปะนิโรธา ตปะหะคคะนนิโรโธ, เพราะนามรูปดับ ตปะหคคะ จึงดับ,

ตปะหะคคะนนิโรธา ผตฺตสสะนิโรโธ, เพราะตปะหคคะดับ ผตตสสะ จึงดับ,

ผตฺตสสะนิโรธา เวทนะนิโรโธ, เพราะผตตสสะดับ เวทนา จึงดับ,

เวทนะนิโรธา คัมหมานิโรโธ, เพราะเวทนาดับ คัมหมา จึงดับ,

คัมหมานิโรธา อุปาทานะนิโรโธ, เพราะคัมหมาดับ อุปาทาน จึงดับ,

อุปาทานะนิโรธา ภาวะนิโรโธ, เพราะอุปาทานดับ ภพ จึงดับ,

ภาวะนิโรธา ชาตินิโรโธ, เพราะภพดับ ชาติ จึงดับ,

ชาตินิโรธา ชะรามะระณัง, เพราะชาติดับ ชรามระณะ จึงดับ,

โตะกะปะริทเวททุกฺขะโทมะนัตตูปายาตา นิรุชณฺณติ,

ความโศก ความคร่ำครวญ ทุกข์ โทมนัส ความคับแค้นใจ ก็ดับ,

เอวะเมตฺตสสะ เภวะธตฺตสสะ ทุกฺขกัณฺฐนฺตฺตสสะ นิโรโธ โหติ.

ความดับแห่งกองทุกข์ทั้งปวงนี้ ย่อมมีด้วยประการฉะนี้.